

Mohammad Reza Pahlawi i próba modernizacji Iranu

17 lutego 2018

Mohammad Reza Pahlawi był ostatnim władcą Iranu przed rewolucją islamską. Chociaż próbował zmodernizować swój kraj, poniósł porażkę i zmarł na wygnaniu. Dlaczego „biała rewolucja” się nie udała?

W dwudziestoleciu międzywojennym generał Mustafa Kemal Atatürk dokonał radykalnej i skutecznej „europeizacji” islamskiej Turcji, czyniąc z niej nowoczesne państwo, w którym wszyscy obywatele, bez względu na wyznawaną religię, mają takie same prawa. W drugiej połowie stulecia podobnych zmian próbował dokonać w niedalekim Iranie szach Mohammad Reza Pahlawi. Tym razem jednak zabiegi te zakończyły się klęską reformatora...

TRUDNE POCZĄTKI RZĄDÓW

Ostatni szach Iranu urodził się 26 października 1919 roku w Teheranie. W 1925 roku jego ojciec Reza Pahlawi obalił rządzącą Persją dynastię Kadżarów i sam objął godność szacha (pełna nazwa irańska: szachinszach), zakładając tym samym w Iranie nową dynastię. Władca, na wzór dokonujących się w tym czasie reform w sąsiedniej Turcji, podjął kilka śmiałych projektów: zmienił prawo cywilne, sądowe i gospodarcze w duchu zachodnim (1928), wprowadził przymus noszenia strojów europejskich przez mężczyzn (1929) i zakazał noszenia islamskich chust kobietom (1937). W 1934 roku zdecydował się także na zmianę nazwy państwa z Persji na Iran. W czasie II wojny światowej odmówił jednak brytyjskim wojskom prawa do stacjonowania na terytorium swojego kraju i ulegał wpływom niemieckim, w wyniku czego 25 sierpnia 1941 roku wojska brytyjskie i sowieckie wkroczyły do Iranu i okupowały ten kraj do końca II wojny światowej. W skutek tej sytuacji szach Reza Pahlawi abdykował 16 września 1941 roku na rzecz swojego syna,

Mohammada i wyjechał z kraju (zmarł 26 lipca 1944 roku w Johannesburgu w RPA).

Przez pierwsze lata swojego panowania, do zakończenia II wojny światowej, młody szach nie miał de facto żadnej władzy w Iranie, ponieważ kraj ten był okupowany przez wojska państw alianckich. Ostatecznie wycofały się one z niego w 1946 roku. Także i po tej dacie młody szach niezbyt interesował się sprawami swojego państwa, poświęcając wiele czasu na podróże swoim prywatnym samolotem do Europy, zabawę i uprawianie sportu, przez co stał się postacią mało popularną w społeczeństwie. 4 lutego 1949 roku, podczas wizyty szacha na Uniwersytecie Teherańskim, doszło do nieudanej próby zamachu na jego życie. Szach uznał swoje ocalenie za boską interwencję i zaczął od tego czasu autentycznie zajmować się sprawami państwowymi.

W 1951 roku mianował na stanowisko premiera nacjonalistycznego i populistycznego polityka Mohammada Mosaddegha. W okresie tym doszło do upaństwowienia majątku spółki Anglo-Iranian Oil Company, kontrolowanej przez kapitał brytyjski, która odpowiadała w Iranie za wydobywanie i handel większości tamtejszej ropy naftowej. Doprowadziło to do zorganizowania przez Londyn powszechnej odmowy nabywania irańskiej ropy naftowej, w efekcie czego dochody skarbu państwa z tego tytułu spadły z 16 035 tys. funtów szterlingów w 1950 roku do 3 105 tys. w 1953 roku. W odpowiedzi rząd Mosaddegh zerwał stosunki dyplomatyczne z Wielką Brytanią i przejął kontrolę nad armią. Gdy 16 sierpnia 1953 roku otrzymał od szacha dymisję ze stanowiska, nie wykonał polecenia i zaczął dążyć do wprowadzenia republiki. Zmusiło to szacha do opuszczenia kraju i wyjazdu do Włoch, jednak 19 sierpnia oddziały wiernego władcy generała Zahediego aresztowały Mossaddegha. W wydarzeniach tych dużą rolę odegrała amerykańska CIA.

Po powrocie do kraju szach mianował Zahediego na stanowisko premiera, które ten sprawował do 5 kwietnia 1955 roku. Przeprowadził on dużą czystkę w armii, dzięki czemu stała się

ona posłusznym narzędziem w rękach szacha. Od tego momentu aż do 1979 roku szach Pahlawi sprawował dyktatorską władzę w kraju. Na początku postanowił odwdziaczyć się USA za istotną pomoc w odzyskaniu władzy, zgodził się zatem na utworzenia nowego, międzynarodowego konsorcjum do eksploatacji złóż irańskiej ropy naftowej. W odróżnieniu od wcześniejszej sytuacji, nie było ono kontrolowane w sposób niepodzielny przez Brytyjczyków (aczkolwiek mieli oni w nim nadal duży udział), gdyż dużą rolę odgrywał w nim też kapitał amerykański. Udział Iranu w zyskach z własnej ropy naftowej wzrósł z 10 do 50 proc., co w następnych latach znacznie pomogło w poprawie sytuacji gospodarczej tego ubogiego, rolniczego kraju. Od tego czasu, aż do utraty władzy, szach Pahlawi pozostawał w ścisłym sojuszu z USA.

NIEUDANA REWOLUCJA NOWOCZESNOŚCI

Jak praktycznie wszyscy dyktatorzy, szach uznał, że musi stworzyć policję polityczną służącą ochronie swojej władzy. Dlatego też w 1957 roku powołał SAWAK, która aż do utraty przez niego władzy torturowała i więziła przeciwników reżimu. Szach utworzył także fasadowy system dwupartyjny: w 1957 roku powstały Partia Narodowa i Partia Ludowa, które były kontrolowane przez ludzi szacha. Wybory parlamentarne w Iranie w tym okresie były także na polecenie szacha fałszowane.

Pahlawi podjął jednak także próbę radykalnej modernizacji kraju, który dramatycznie tego potrzebował – w 1960 roku wskaźnik analfabetyzmu wśród mężczyzn wynosił 77 proc, a wśród kobiet 92 proc., do szkół zaś chodziło zaledwie 40 proc. dzieci. Problemem była także sytuacja na wsi, na której tylko 20 proc. ziemi należało do chłopów, zaś 50 proc. do obszarników i po 20 i 10 proc. do dworu królewskiego i duchowieństwa muzułmańskiego. Z tych wszystkich powodów w 1962 roku szach zainicjował tzw. „białą rewolucję”. Rozpoczęła się ona zorganizowanym 26 stycznia referendum dotyczącym reformy rolnej, zmian w ordynacji wyborczej i ogólnej modernizacji kraju. Zarządzono parcelację wielkiej własności, która co

prawda dała rzeszy chłopów ziemię, ale nałożyła na niego obowiązek przyłączenia się do położonego na obszarze jego zamieszkania związku spółdzielczego, które to związki podlegały ministerstwu rolnictwa.

Reforma ta radykalnie zmieniła stosunki społeczne na wsi. Energicznie rozbudowywano także przemysł. Szach nadał kobietom prawa wyborcze i aby podkreślić swoje dążenia do emancypacji irańskich kobiet, 26 października 1967 roku, jako pierwszy władca w historii Iranu, koronował swoją trzecią żonę, Farah Pahlawi, na władczynię Iranu (ir. Szachbanu). Dążono także do radykalnej westernizacji, a w oficjalnej ideologii zaczęto nawiązywać do historii Iranu z czasów przedmuzułmańskich. W tym celu m.in. w 1971 roku z wielką pompą celebrowano 2500-lecie państwa irańskiego (perskiego). 15 marca 1976 roku przyjęto także nowy kalendarz, w którym lata liczono od koronacji Cyrusa Wielkiego (549 rok przed Chrystusem), a nie jak dotychczas od ucieczki Mahometa z Mekki do Medyny (622 rok naszej ery).

Przeciwko tym zmianom zaczęło występować silne muzułmańskie duchowieństwo. Na czele buntu stanął radykalny i charyzmatyczny duchowny oraz znawca teologii i prawa religijnego, ajatollah Ruhollah Chomeini. W 1963 roku podczas uroczystości religijnych w mieście Kum wypowiedział on po adresie szacha ostre słowa: „czy mam ogłosić panie szachu, że jest pan poganinem i wygnać pana z kraju?”. Za to wystąpienie i będące jego następstwem zamieszki, które kosztowały życie tysięcy ludzi, Chomeini został skazany na wygnanie z kraju. Jak miała pokazać przyszłość, okazało się to fatalnym błędem monarchy, dla którego interesów lepiej byłoby skazać groźnego duchownego na długoletnie więzienie. Ostatecznie reżim szacha Pahlawiego pograżył fakt, że straciwszy wskutek opozycji duchowieństwa poparcie wsi, nie zdołał pozyskać poparcia studentów a także ludności napływającej do miast, którą rozczarowały zastane tam warunki życia. Błędem było także zatrudnianie w gospodarce specjalistów zachodnich, którzy

zupełnie nie szanowali specyfiki kulturowej Iranu.

UDANA REWOLUCJA ISLAMSKA

W 1975 roku szach zdecydował się zerwać z fikcją wielopartyjności i powołał Partię Ocalenia Iranu. Wybory parlamentarne na jedną listę zostały zbojkotowane przez społeczeństwo. W tej sytuacji SAWAK nasilała represję wobec opozycji. W latach 1971-1977 jej ofiarą padło 341 osób. Służba posiadała także pod koniec rządów Pahlawiego 50 tysięcy pracowników i 3 mln płatnych donosicieli. W grudniu 1977 roku przebywający w Iraku ajatollah Chomeini ogłosił nielegalnymi konstytucję Iranu, a także samą monarchię. Na jesieni 1978 roku przeniósł się on z Iraku do Paryża, w którym zaczął za pośrednictwem mediów coraz bardziej atakować władze Iranu. Kasety z jego przemówieniami przemycano do kraju, gdzie zyskiwały wielki oddźwięk wśród studentów.

W styczniu 1978 roku policja irańska brutalnie rozpędziła protest studentów teologii w świętym dla szyitów mieście Kum (zginęło około 70 osób). Kolejne manifestacje doprowadziły do wprowadzenia przez rząd stanu wyjątkowego, co również nie zakończyło protestów. Napędzał je fundamentalizm szyickich duchownych, którzy obawiali się, że modernizacja jest zagrożeniem dla islamskiego charakteru kraju. Spowodowana przez nadmierne wydatki inflacja ostatecznie dobiła reżim szacha Pahlawiego. 8 września 1978 roku policja po raz kolejny otworzyła ogień, tym razem do demonstrantów w Teheranie, zabijając 120 osób. 11 grudnia opozycja zorganizowała kolejne demonstracje, z których ta w Teheranie zgromadziła milion osób. Zmusiło to szacha do ustępstw – ogłosił amnestię, a na premiera mianował umiarkowanego polityka Shapura Bahtiara.

Rząd USA próbował w tej sytuacji mediować między irańską władzą a opozycją, podsycając tym tylko nienawiść duchowieństwa i ludności Iranu do Zachodu. Szach mógł w tej sytuacji zdecydować się na wysłanie przeciwko wrogim sobie tłumom armii, która liczyła w tym czasie 500 tysięcy ludzi,

jednak nie zdecydował się na to, być może z powodu choroby nowotworowej na którą w tym czasie cierpiał. 16 stycznia 1979 roku opuścił kraj wraz z rodziną, oznajmiając, że udaje się „na wakacje”. Po pobycie w USA i kilku innych krajach osiadł w Egipcie, gdzie zmarł w Kairze 27 lipca 1980 roku.

1 lutego 1979 roku do Iranu powrócił ajatollah Chomeini. Zmusił do ustąpienia i wyjazdu z kraju premiera Bahtiara i sam przejął władzę. 1 kwietnia tego samego roku proklamował powstanie Islamskiej Republiki Iranu i wprowadził konstytucję, która oddawała najwyższą władzę w ręce przywódcy religijnego, wyznaczanego przez duchowieństwo muzułmańskie, którym został oczywiście on sam. Rola prezydenta kraju była ograniczona. Po śmierci Chomeiniego w 1989 roku jego rolę przejął ajatollah Ali Chamenei, który pełni ją do dnia dzisiejszego. Iran zaś, jak łatwo można to zauważyć z doniesień prasowych, ciągle jest jednym z głównych krajów destabilizujących sytuację na świecie.

PRZYCZYNY KLĘSKI

Mohammed Reza Pahlawi poniósł całkowitą klęskę w swoich dążeniach do radykalnej modernizacji Iranu na wzór Zachodu. Dlaczego w Iranie zakończyło się to porażką, w odróżnieniu od wcześniejszych reform Mustafy Kemala Atatürka a w Turcji?

Najważniejszą przyczyną jest zupełnie odmienna pozycja, jaką w swoich krajach posiadali obaj reformatorzy. Atatürk doszedł do władzy dyktatorskiej w swoim państwie, ponieważ stanął na czele narodowego buntu przeciwko warunkom traktatu pokojowego z Sevres z 10 sierpnia 1920 roku. Kończył on turecki udział w I wojnie światowej po stronie Niemiec, a jego warunki były dla Turcji bardzo ciężkie – nie tylko mocno okrajały ją terytorialnie, ale zawierały także postanowienie godzące w suwerenność państwa. Zwycięstwo odniesione przez Atatürka w wojnie z Grecją w latach 1919-1922 doprowadziło do rewizji traktatu. Na mocy nowego układu pokojowego pomiędzy Turcją a państwami Ententy w Lozannie w 1923 roku ta pierwsza zachowała

pełną niepodległość i uzyskała także nieco większe terytorium. Dało to Atatürkowi mandat społeczny do przejęcia w swoim kraju dyktatorskiej władzy i przeprowadzenia jego radykalnej modernizacji na wzór zachodni. Do dziś Atatürk cieszy się w Turcji autentycznym szacunkiem, z którym do pewnego stopnia liczy się także nawet odległy od niego pod względem ideowym prezydent Recep Erdogan.

Pozycja szacha Pahlawiego w Iranie była zupełnie inna – nigdy nie był on popularny, a społeczeństwo zawsze widziało w nim marionetkę najpierw Wielkiej Brytanii, a potem USA (do pewnego stopnia, choć nie całkowicie, było w tym dużo prawdy). Trzeba także pamiętać, że Turcja, z racji swojej historii (panowanie nad Bałkanami w wiekach XV-XIX), a także swojego położenia geograficznego od zawsze była bardziej podatna na wpływy europejskie, niż położony bardziej na wschód Iran. Reformy Atatürka nie wzięły się z Turcji znikąd – były one dopełnieniem procesu europeizacji, który zaczął się w tym kraju już w I połowie XIX wieku. Inne przyczyny klęski szacha Pahlawiego to wspomniane już trudności gospodarcze, nieumiejętność pozyskania poparcia ludności miast i studentów, a także śmiertelna choroba, która najprawdopodobniej uniemożliwiła mu energiczną walkę z rewolucją islamską.

Autorstwo: Konrad Ruzik

Źródło: Histmag.org

Licencja: [CC BY-SA 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)

BIBLIOGRAFIA

1. Coville Thierry, „Najnowsza historia Iranu. Republika Islamska”, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.
2. „Historia Iranu”, pod red. Anny Krasnowolskiej, Ossolineum, Wrocław 2010.
3. „Historia polityczna świata XX wieku”, pod red. Marka Bankowicza, Wydawnictwo UJ, Kraków 2004.

4. Kapuściński Ryszard, „Szachinszach”, Czytelnik, Warszawa 1996.

5. Zdanowski Jerzy, „Historia Bliskiego Wschodu w XX wieku”, Ossolineum, Wrocław 2010.